

УДК 130.122: 37.013

Науковий та релігійний дискурси у методології філософсько-освітнього дослідження феномена духовності

С.І. РЕЗНИКОВ

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
м.Дніпропетровськ, Україна, E-mail: reznikov.si@mail.ru**Авторське резюме**

У відносинах релігії та науки можна умовно виділити чотири періоди: синкретичний - античний, коли вони не були відокремлені одне від одного; середньовічний, що характеризувався підпорядкуванням науки релігії; модерністський - постмодерністський, коли наука, взявши реванш, здавалося, здатна була вирішити всі проблеми; нині виникає період, який можна умовно назвати органічним. Він формально подібний античному і характеризується взаємодоповнюючою взаємодією релігії та науки. І не в останню чергу тому, що і науці, і релігії властиве дещо спільне. По-перше, це можливість раціонально довести буття Бога. По-друге, релігія ампліфікує принцип раціональності, дає можливість побачити за фізичними метафізичні причини явищ і подій, що відбуваються в світі. По-третє, сама віра в Бога розкриває перед свідомістю людини піднесені ідеальні горизонти, духовні перспективи, які дають людині новий погляд на матеріальні явища, привчають бачити в іманентному - трансцендентне, за фізичною плоттю - духовне. Застосовність принципу синтезу наукових та трансцендентно-релігійних підходів для дослідження духовності виглядає цілком обгрунтовано. Як наука, так і ще більшою мірою релігія змінюють людину та її духовний світ, роблять сприйняття світу людиною більш диференційованим, а мислення - більш універсальним і концептуальним. І релігія, і наука пред'являють до особистості людини, її духовних якостей високі вимоги. Проте при цьому пріоритет все ж таки потрібно визнати за підходами релігійно-трансцендентального напрямку, оскільки наука дисциплінує і розвиває розум, а релігія - духовний світ людини.

Ключові слова: духовність, духовні цінності, філософія освіти.

Scientific and religious discourses in the methodology of philosophical-educational studies of spirituality phenomenon

S.I. REZNIKOV

Dnepropetrovsk regional Institute of postgraduate pedagogical education, Dnepropetrovsk,
Ukraine, E-mail: reznikov.si@mail.ru**Abstract**

In a relationship of religion and science can be roughly divided into four periods: the syncretic - Antique, when they were separated from each other, medieval, characterized by the subordination of science, religion, modernist - postmodern when science took revenge seemed to be able to solve all the problems were; now there is a period that might be called organic. It is formally similar to the ancient and characterized complementary interaction of religion and science. And last but not least the fact that both science and religion peculiar something in common. First, it is possible to rationally prove the existence of God. Second, the principle of rationality religion amplified, giving the opportunity to see the physical metaphysical causes of phenomena and events taking place in the world. Thirdly, the very belief in God reveals to human consciousness lofty ideal horizons and spiritual perspectives that give people a new perspective on physical phenomena taught to see in the immanent - transcendent, in a physical flesh - the spiritual. The applicability of the principle of fusion science and transcendental - religious approaches to the study of spirituality looks like and rightly so. As science and religion even more change man and his inner world, the world of perception make a man more dyfferents and thinking - more versatile and conceptually. And religion and science make on the individual person, his spiritual qualities demands. However, when the priority is still necessary to recognize the religious and transcendental approaches direction as scientific disciplines and develops the mind, and religion - spiritual world.

Keywords: spirituality, spiritual values, philosophy of education.

Постановка проблеми. Традиційно духовність означає все, що відноситься до людської душі, духу, Бога, Церкви, віри (В.І. Даль), тобто поєднує раціональне та ірраціональне у розумінні духовного світу людини. Якщо більш розгорнуто, духовність в етичному та теологічному сенсі - прагнення людини до тих чи інших вищих цінностей і сенсів, певного ідеалу, прагнення людини переробити себе, наблизити себе і своє життя до цього ідеалу і тим самим одухотворити себе,

внутрішньо звільнитися від буденності. У цьому сенсі вона є основа і головна причина будь-якої віри і релігійності. Духовність проявляється у бажанні людини будувати свої відносини з навколишнім світом на основі високих цінностей - добра, істини, краси, а своє життя - на основі гармонії з навколишнім світом.

Філософське дослідження є найбільш доцільною формою аналізу раціонального та ірраціонального вимірів духовності. Вона є формою

© С.І. Резніков, 2014

духовності, вона виникла тоді, коли людина виявила, що вона є не тільки тілесна, фізична істота, але і совість, вільна воля і розум. З моменту свого виникнення філософія зайнята вільним пошуком абсолютних, граничних підстав, цінностей людського буття. У людини є духовна потреба в ідеалах, цінностях, надіях, і філософія здатна дати ціннісну картину світу як обнадійливу, так і песимістичну.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми взаємодії науки та релігії як основ дослідження духовності досліджуються у роботах А.Авраменко, А.Запесоцького, Е.Григор'яна, О.Ромашова, І.Степанової та інших вітчизняних і зарубіжних авторів. Загалом визнається необхідність їх поєднання для інтегрованого розуміння духовності. Проте їх взаємодія на рівні методології у процесі філософсько-освітнього аналізу духовності залишається недостатньо дослідженою проблемою.

Мета дослідження. Визначення засад взаємодії наукового та релігійного дискурсів у методології філософсько-освітнього дослідження феномена духовності.

Виклад основного матеріалу. Багатогранність поняття духовності ставить в якості важливої методологічної проблеми філософсько-освітнього характеру при дослідженні її раціональної та ірраціональної складової визначення понятійного апарату для її аналізу. Сьогодні у вітчизняних дослідженнях існують часто протилежні підходи до розуміння духовності у контексті її раціонального та ірраціонального виміру. Так, А.А. Авраменко пов'язує духовність «в першу чергу з Богом християн як з істинним Духом, трансцендентною по відношенню до нашої природи істотою». Людина, на його думку, «швидше являє собою особливу особистісну істоту, виявляючи себе у двох видах природи - тваринній і власне людській, пов'язаної потенційно з певним іншим, Божественним світом. Саме потенціал спрямування у бік Божественного світу ми можемо розглядати як духовність» [1, с. 88-89].

З іншого боку, дослідник А.А. Разін пише: «Духовність не можна віддати на відкуп церкви, тому що вона займається тільки частиною духовності - вірою. Людина за своєю природою двоїста і в своїй життєдіяльності не може обмежитися релігійною догмою, яка виключає сумнів. Нормальній людині властиво займатися пошуком істини, аналізом явищ, наукою, яка заснована на сумніві». При цьому, однак, автор визнає наявність позараціональних компонентів духовності, оскільки духовно людина - «це людина, що поєднує спокій з надчутливістю, здатна зрозуміти іншого, зрозуміти сутність явищ. Духовна людина характеризується душевністю, відкритістю для людей, любові, самовдосконалення, благородних вчинків. Сенс свого життя вона бачить не в самоствердженні, а в суспільнокорисній діяльності» [4, с. 171-172].

Таким чином, основною методологічною

проблемою при розумінні ірраціонального та раціонального вимірів духовності сьогодні є не проблема їх наявності, а проблема їх розуміння у контексті взаємовідношення релігійного та наукового дискурсів. Звертає на себе увагу той факт, що автори говорять окремо про релігію і релігійність. М.О. Бердяєв у свій час стверджував, що релігія є життєвою основою філософії, привносить у філософію реальне буття. На думку російських релігійних філософів, тільки християнське пізнання істини приводить до філософії свободи. Зауважимо, однак, що, незважаючи на те, що християнство говорить про свободу людини як про свободу вибору нею свого індивідуального шляху, релігія по суті ставить людину в досить жорсткі рамки, постулюючи «напрямок до Бога», від якого, в ідеалі, не слід відходити ні на крок, а це не найбільш прийнятна позиція для прихильників наукового пошуку чи особистісного самоствердження.

Тому більш адекватним, на нашу думку, при аналізі ірраціональних складових духовності у контексті їх гармонійного поєднання з раціональними є поняття релігійності. Під релігійністю слід розуміти світогляд, орієнтований на слідування у напрямку до трансцендентного, потойбічного, досконалого буття, суть якого незбагненна для раціонального мислення. Релігійність заснована на нематеріалістичних цінностях, серед яких виділяється зняття, заперечення особистої надзначуєності для усвідомлення цінності іншого (в християнстві це любов до ближнього). Таким чином, ми можемо зробити висновок про те, що релігійність є особливим світоглядом індивіда, сформованим під впливом релігії. Іншими словами, релігія є форма впливу на людину, а релігійність - система її поглядів, що формується з плином часу.

Важливо також взяти до уваги відмінності між духовністю та моральністю. Як вказує В.Б. Романовська, моральні і духовні якості зовні не завжди відрізняються, але різними є їхні внутрішні мотиви. Відповідно духовність світськи-раціональна та духовність релігійно-іраціональна принципово відрізняються за внутрішніми мотивами. «Творячи «просто добро», людина, безумовно, поступає морально. Але це вона робить по можливості, приємним для себе людям, а головне - очікуючи позитивну реакцію з боку оточуючих, соціальне схвалення, тобто свого роду нагороду тут, у цьому житті. Природа християнського добра зовсім інша. Людина творить добро завжди, всім, чужим, недругам, всупереч труднощам, не тільки не чекаючи ніякої нагороди, але й не бажаючи її тут, піддаючись часом глузуванням, творить добро, навіть коли це приносить їй страждання, а то й веде до смерті. Таким чином, мотиви духовної діяльності позбавлені земних інтересів і міркувань, це «добро Христа ради» і майбутнього вічного життя» [5, с. 163].

Вказані відмінності особливо важливі для

філософсько-освітнього дослідження духовності, оскільки в освітній діяльності моральність та духовність дуже часто ототожнюються. Як вказує І.А. Соловцова, «у православній педагогіці вважається, що і моральність, і духовність - вроджені якості, і існувати одне без одного не можуть. І та, і інша розкриваються в людині у міру її духовного піднесення: якщо духовність задає смисли, то моральність - правила і способи дії» [8, с. 116]. Отже, можна говорити про взаємний зв'язок і взаємну залежність духовності та моральності, що дає педагогу можливість впливати на характер і напрям духовного становлення вихованця за допомогою формування у нього знань, умінь і відносин, пов'язаних з моральною сферою. Одночасно слід мати на увазі, що становлення людини як духовної істоти не обмежується становленням її моральності; духовне виховання вимагає цілеспрямованої організації смислотворчої діяльності вихованців.

Духовність не тотожна високому рівню культури і освіти, так само як і релігійності, хоча можна виявити певні точки дотику цих двох понять. Духовна особистість «самостійно творить свій духовний світ, його цінності, ідеали, сенси життя, ціннісні орієнтації, коригує їх з урахуванням свого особистого досвіду і змінених умов життя суспільства, перебуваючи, тим самим, постійно у процесі духовного пошуку ... Вільний вибір духовної особистості не тотожний позиції нігілізму по відношенню до цінностей і норм суспільства та його культури, а являє акти критичної творчості освоєння їх» [9, с. 106]. Таким чином, можна сказати, що категорії «духовність» і «моральність» швидше описують ставлення людини до навколишнього світу, причому поняття моральності є більш широким. Всяка духовна людина є, як правило, моральною, але не всяка моральна людина є духовною, і вказана різниця орієнтує на мотиви діяльності людини.

Важливою методологічною проблемою дослідження ірраціонального та раціонального аспектів духовності є встановлення сумісності підходів релігії та науки у даному питанні. Питання про відносини релігії та науки, має тривалу історію, велику літературу і різні, часто діаметрально протилежні оцінки. У відносинах релігії та науки можна умовно виділити чотири періоди: синкретичний - античний, коли вони не були відокремлені одне від одного; середньовічний, що характеризувався підпорядкуванням науки релігії; модерністський - постмодерністський, коли наука, взявши реванш, здавалося, здатна була вирішити всі проблеми; нині виникає період, який можна умовно назвати органічним. Він формально подібний античному і характеризується взаємодоповнюючою взаємодією релігії та науки.

Останній етап формується вже в умовах постмодерну. Для сучасної західної культури, з одного боку, характерним є поглиблення процесу секуляризації, внаслідок чого людина не може

опертися на релігію, а з іншого - падіння віри в науку, яка втрачає своє світоглядне значення. У цих умовах філософами постмодерну постулюється необхідність і закономірність інтеграції науки і релігії: «Зміни, що відбуваються у науці, вивільняють філософським і релігійним теоріям загальної дійсності новий простір поряд з когнітивною метафізичною теорією і в діалозі з нею, а не в антагоністичному протистоянні з науками» [3, с. 48].

Зокрема, слід вказати на достатньо конструктивну і методологічно плідну позицію у цьому питанні православної церкви. Так, у березні 1998 р. Всесвітнім руським народним собором були проведені соборні слухання на тему «Віра і знання: проблема науки і техніки на межі століть», участь у яких взяли як учені, так і представники церкви. На них Патріарх Московський і всієї Русі Алексій II назвав метою і головним обов'язком науки пошук істини. «Люди науки мають усвідомлювати, - вказав він, - ... велику відповідальність перед Богом і людьми. Адже Творець і Деміург у світу один. Ось чому серед своїх праць вчений повинен перебувати у належному смиренні та благоговінні перед Богом, спрямовуючи свої зусилля на те, щоб у міру можливостей сприяти втіленню Божого задуму про світ і людину». В «Основах соціальної концепції Російської Православної Церкви» (2000), прийнятій Архієрейським Собором РПЦ, взаєминам релігії, науки, освіти присвячено спеціальний розділ «Світська наука, культура, освіта». Співпраця церкви і світської науки розуміється у них як імператив часу, оскільки взаємодія Церкви та світських наук «... сприяє створенню здорового клімату в духовно-інтелектуальній сфері, тим самим допомагаючи створенню оптимальних умов для розвитку наукових досліджень» [7, с. 109].

У цьому документі відзначаються також заслуги християнства в підготовці умов для розвитку наукової думки та діяльності: воно усунуло язичницькі забобони і сприяло деміфологізації природи, що позитивно вплинуло на виникнення наукового природознавства. Однак, йдеться далі, з часом розвиток науки і техніки підпав під вплив світської, секулярної ідеології, що призвело до вкрай небезпечних наслідків, витоки яких лежать в апіорній установці, згідно з якою науково-технічний розвиток не має обмежуватися певними моральними, філософськими або релігійними вимогами. Усунути згубні наслідки такого розуміння сутності наукового пошуку може повернення до втраченого зв'язку наукового пізнання з релігійними духовними і моральними цінностями.

Змінилося і ставлення католицизму до науки, що знайшло своє вираження у рішеннях II Ватиканського собору. Католицька думка високо оцінила успіхи науки, завдяки якій людина поширила свою владу над природою, глибше збагнула світ. Визнано, що наукова та релігійна

картини світу цілком сумісні, хоча подібні твердження дуже далекі від традиційного християнства, оскільки в ньому світ визначається волею Бога, а в науці космос природно детермінований.

Собор вказав, що як індивідуальна, так і колективна людська діяльність, те велике зусилля, з яким люди протягом століть прагнули покращувати умови свого життя, відповідає божественному задуму. Бо людина, створена за образом Божим, отримала заповідь, щоб, підпорядкувавши собі землю і все, що в ній, керувати світом у справедливості й святості. Наука не може суперечити вірі, оскільки для земних цінностей і цінностей віри одне джерело - Бог. При цьому наголошувалося, що можливості науки обмежені і від неї не слід очікувати більшого, ніж вона здатна дати, тому вона не повинна переступати своїх кордонів і вторгатися в сферу світогляду, намагачись вирішити питання про сенс людського існування і сутність буття [10].

Слід сказати, що дана позиція підтримується багатьма вченими. Так, ректор Інституту соціальних наук Ернест Григор'ян підкреслює, що саме розрив між наукою і релігією помножив страждання сучасного суспільства. Наукова теорія замінила Бога, не включивши його незбагненності у передумову людського існування. Він вважає, що Бог непізнаваний, трансцендентний і іманентний кожній істоті. Тому кожен крок у глибокому науковому пізнанні світу є наближення до Бога «як граничної і недосяжної остаточності світу, як єдино можливої його розшифровки». На довгому шляху розвитку всі релігії так чи інакше запозичували один в одного свої положення, оскільки ці положення так само об'єктивні, як і світ. Аналізуючи основні конфесії сучасного світу, Григор'ян показує універсальний і науковий характер концепції християнства, яка включає в себе як окремі випадки підходи інших релігій. Ідеологічною базою глобального суспільства, його опорою має бути єднання релігій, засноване на християнській ідеї. Проте сучасне християнство відрізняється від автентичного вчення, коли християнство було наукою, філософією і релігією, «синкретичним об'єктом», що охоплює все існуюче знання, і необхідно повернутися до цього типу знання [2, с. 9, 12].

О. Ромашов, завідувач Лабораторією фізичної тектоніки, вважає, що в ході пізнання сформувалися дві основні гілки Єдиного Знання: богослов'я і природознавство, що відображають наявність божественно-духовної і матеріальної складових світу. Сьогодні пізнання в основному зосередилося у матеріальній половині, в той час як духовна половина була визнана недоступною емпіричному пізнанню. Знання – це лише «шматки», довільно відокремлені від Єдиного Світу (у вигляді певних пророчих ідей), які підлягали людському дослідженню (перевірці життям), обробці та підгонці один до одного. Щоб ці блоки поєднати між собою, в них необхідно ви-

ділити ті характерні загальні першоелементи, крупинці Єдиного Духу, які лежать в основі всіх релігій, бо тільки через них можлива побудова єдиної картини світу. Дуалізм знань (поділ їх на релігію і науку) може бути успішно подоланий, на думку Ромашова, шляхом з'єднання «квантів Духа і Матерії» безпосередньо в гіпотетичних першоелементах буття [6, с. 15].

Слід сказати, що абсолютна більшість нобелівських лауреатів - люди віруючі. Цей емпіричний факт вже сам по собі вказує на те, що між вірою і розумом немає протиріч, що вони не тільки мирно уживаються в розумі людини, але і, ймовірно, якимось чином сприяють один одному. Науковий дискурс ґрунтується на виявленні закономірності, повторюваності, об'єктивності і - часто - можливості дослідної перевірки наукового факту. Релігійний - на свободі («дух віє, де хоче»), одкровенні, суб'єктивності, часто - унікальності релігійних феноменів. І проте, щиро віруючими людьми були не тільки Піфагор і Платон, але і Кеплер, Галілей, Ньютон, Ейнштейн, відкривачі генетичного коду, кібернетики, квантової теорії у фізиці, Павлов і Ціолковський, Вернер фон Браун і Нейл Армстронг. Вірять у Бога творці «Яблука» і «Віндоуз». І не в останню чергу, може бути, тому, що і науці, і релігії властиве дещо спільне. По-перше, це можливість раціонально довести буття Бога. По-друге, релігія ампліфікує принцип раціональності, дає можливість побачити за фізичними метафізичні причини явищ і подій, що відбуваються в світі. По-третє, сама віра в Бога розкриває перед свідомістю людини піднесені ідеальні горизонти, духовні перспективи, які дають людині новий погляд на матеріальні явища, привчають бачити в іманентному - трансцендентне, за фізичною плоттю - духовне.

Висновки. З огляду на сказане, застосовність принципу синтезу наукових та трансцендентно-релігійних підходів для дослідження духовності виглядає цілком обґрунтовано. Як наука, так і ще більшою мірою релігія змінюють людину та її духовний світ, роблять сприйняття світу людиною більш диференційованою, а мислення - більш універсальним і концептуальним. І релігія, і наука пред'являють до особистості людини, її духовних якостей високі вимоги. Проте при цьому пріоритет все ж таки потрібно визнати за підходами релігійно-трансцендентального напрямку, оскільки наука дисциплінує і розвиває розум, а релігія – духовний світ людини.

Сьогодні у науковій дослідженні проникають принципи цілісного розуміння і опису світу, які завжди лежали в описі релігійних і філософських поглядів, але довгий час не сприймалися наукою. Наукова думка поступово повертається до тих положень, які існували в ній з самого початку її появи і розвитку, а потім були відкинуті як «ненаукові»: принцип творіння, наявність кінцевої мети розвитку світу і розумної рушійної сили еволюції, розуміння світу як єдиного живо-

го організму. Починає складатися новий погляд на навколишній світ, який в цілому не відрізняється від християнського світогляду. Стає очевидним, що не можна побудувати таку систему знань, яка б не ґрунтувалася на Святому Письмі. Сучасні дані переконливо свідчать про реальне існування Бога і виводять філософію і науку на пізнання найглибших і найпотемніших таємниць буття. Одним з аспектів цього процесу стає

переорієнтація науки і освіти з природознавства на дослідження духовного світу людини на основі синтезу науки, філософії і релігії. Формується специфічна методологія «ери метанаукового знання». Людство, пройшовши коло науково-релігійного утопізму, має усвідомити свою вкоріненість у сущому. Якщо це відбудеться, тоді наука і релігія займуть своє гідне місце в загальному потоці вічного становлення людського духу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Авраменко А. А. «Духовность» в российской провинции [Текст] / А. А. Авраменко // Социология власти. - 2005. - № 1. - С. 84-100.
2. Григорьян Э. Бог и наука / Э.Григорьян // Мир нравственности. - 2003. - №5. — С. 7—12.
3. Козловски П. Культура постмодерна / П.Козловски. - М.: Наука, 1997. - 246 с.
4. Разин А. А. Духовность: сущность, место в обществе, пути достижения [Текст] / А. А. Разин // Вестник Удмуртского университета. - 2007. - № 3. - С. 171-176.
5. Романовская В. Б. Духовность и правосознание (соотношение феноменов) [Текст] / В. Б. Романовская // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Право. - 2001. - № 1. - С. 161-169.
6. Ромашов А. Будущее единства религии и науки /А.Ромашов //Мир нравственности. - 2003.- № 5. - С. 13-19.
7. Россия. Духовное возрождение. М.: Наука, 1999. - 310 с.
8. Соловцова И. А. Духовность и нравственность как основополагающие категории духовного воспитания [Текст] / И. А. Соловцова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. - 2006. - № 1. - С. 113-116.
9. Степанова И. Н. Духовность личности как проблема философии образования [Текст] / И. Н. Степанова, С. М. Шалютин // Вестник Тюменского государственного университета. - 2006. - № 2. - С. 99-107.
10. Ткаченко О.А. Духовність традиції: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Ткаченко О.А.; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2010. — 19 с.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2014

REFERENCES:

1. Avramenko A. «Duhovnost» v rossiyskoy provintsii («Spirituality» in the Russian province). *Sotsiologiya vlasti*, 2005, no. 1, pp. 84-100.
2. Grigoryan E. Bog i nauka (God and science). *Mir npravstvennosti*, 2003, no. 5, pp. 7-12.
3. Kozlovski P. Kultura postmoderna (Postmodern Culture), Moscow, 1997, 246 p.
4. Razin A. Duhovnost: suschnost, mesto v obschestve, puti dostizheniya (Spirituality: the nature, place in society, towards). *Vestnik Udmurtskogo universiteta*, 2007, no. 3, pp. 171-176.
5. Romanovskaya V.B. Duhovnost i pravosoznanie (sootnoshenie fenomenov) (Spirituality and sense of justice (the ratio of the phenomena)), *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo*, 2001, no. 1, pp. 161-169.
6. Romashov A. Buduschee edinstva religii i nauki (Future unity of religion and science), *Mir npravstvennosti*, 2003, no. 5, pp. 13-19.
7. Rossiya. Duhovnoe vrozozhdenie (Russia. Spiritual rebirth). Moscow, 1999, 320 p.
8. Solovtsova I.A. Duhovnost i npravstvennost kak osnovopolagayuschie kategorii duhovnogo vospitaniya (Spirituality and morality as fundamental categories of spiritual education), *Izvestiya Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*, 2006, no. 1, pp. 113-116.
9. Stepanova I. N., Shalyutyn S. M. Duhovnost lychnosty kak problema fylosofyy obrazovanyya (Spiritual of personality as the problem of Philosophy of Education). *Vestnyk Tyumenskoho gosudarstvennogo Universita*, 2006, no. 2, pp. 99-107.
10. Tkachenko O. Duhovnist tradytsiyi: social-filosofskyy analiz: avtoref. dys. kand. filos. nauk. (Spiritual traditions: social and philosophical analysis: Abstract dis. ... candidate of philosophical sciences. 09.00.03), Kiyv, 2010, 19 p.

Резніков Сергій Іванович – здобувач

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Адреса: 49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70

E-mail: reznikov.si@mail.ru

Reznikov Serhii Ivanovych – applicant

Dnepropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education

Address: 70, Sverdlov Str., Dnepropetrovsk, 49006

E-mail: reznikov.si@mail.ru